

Românii de pe granița cu Moldova în timpul revoluției de la 1848-1849

Câteva sate preponderent românești îngheșuite în înguste lunci montane însoțind pâraiele repezi din apropierea Bicazului Ardelean, - sat care precede principalul pas de traversare a Carpaților estici dinspre Transilvania spre Moldova, și, implicit invers - așezări noi populate sau repopulate relativ târziu inițial cu statut social de predii, întemeiate pe locuri de hotar în extravilan, până aproape de 1848, Dămuc¹, Telec², Valea Jidanului³, Fundul Ivănușului⁴, Bicazul Ardelean⁵, ne-au atras atenția⁶ prin trecutul lor zbuciumat determinat de poziția marginală, de graniță, fluctuând după împrejurări, când la Moldova când la Transilvania, cu toate avatarele legate de un atare statut schimbător⁷.

Mai nou, un document din 28 octombrie 1848, al Isprăvniciei Tinutului Neamt adresat Hătmăniei Moldovei ne-a încurajat să adâncim cercetările inițiate anterior cu referire la Revoluția lui Horea în aceeași zonă, spre a studia acum și starea de spirit și atitudinea populației românești constând din peste 600 de familii față de Revoluția românească de la 1848-1849⁸. Despre situația de pe aici, literatura de specialitate mai veche cât și cea din ultimile decenii nu menționează prea multe. Nu pentru că populația satelor respective n-ar fi reacționat pozitiv la vestea evenimentelor adusă de frecvenții călători în și din Moldova prin pasul Bicazului din imediata apropiere, ci pentru că în afara unor rememorări despre evenimentele de atunci, datorate unuia dintre Teslovani⁹ și a unui *Memorial*¹⁰ din 1861 al românilor din depresiunea Giurgeului, cu unele referiri anterioare - și acestea destul de sărăcăcioase, stirile despre atitudinea lor și despre ceea ce li s-a întâmplat atunci sunt din nefericire, insuficiente.

În istoriografia secuiască datorată lui Orbán Balázs¹¹ și lui Endes Miklós¹² găsim însă câteva referiri la expedițiile secuiești înspre zonă spre a tempera "recalcitranta" românilor de aici și spre a le pedepsi refuzul de a da recruți în formațiunile civile și în trupele de linie militare ungurești, trecute în tabăra revoluției. Dar acestea fiind scrise mult ulterior evenimentelor au fost diminuate ca tactologie și adaptate condițiilor postrevolutionare, mai ales în privința

cruzimilor practicate prin satele românești, redată realist în alte multe surse.

Adăugăm celor de mai sus excelenta carte din 1995 a pr. prof. dr. Mircea Păcurariu închinată importantei contribuții a Bisericii la Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849, în care autorul se referă și la represiunile secuiești împotriva satelor românești de la granița cu Moldova în zona Bicaz care, din motivele cunoscute și în consens cu demersurile românilor din întregul principat transilvănean, s-au opus recrutării tinerilor în vederea înrolării lor în Formațiunile militare votate de Dieta din Pesta în vara anului 1848 în sprijinul revoluției ungare. Prin această opoziție, ei și-au atras mai multe valuri de represiuni atât în toamnă după adunarea de la Lutita, cât și în iarna și primăvara anului următor¹³.

Cercetările de până acum urmărind destinul revoluționar al prefectului Legiunii a XII-a a Câmpicii Transilvaniei, Constantin Romanu Vivu prins la Gudea Mesterhaza (azi Stânceni) transportat apoi la Târgu Mureș și linsat la poarta nord-estică a orașului s-au oprit în zona Topliței, cu toate că după cum se va vedea, românii răsfirați prin satele din Bazinul Giurgeului (Gheorgheni) prezenți și afirmați în mod onorabil în timpul Răscoalei lui Horea din 1784-1785, în conjunctura creată în 1848, numai cu greu și cu măsuri drastice au putut fi împiedicați spre a nu face front comun cu ceilalți români din comitatele din centrul și din vestul Transilvaniei. Aici, în Carpații Răsăriteni cum se va vedea, au aderat atâta cât le-au permis evenimentele, dar oricum în condițiile grele în care trăiau s-au afirmat lăudabil.

Satele acestea îndepărtate, la aproape 100 km de centrul administrativ al Scaunului filial Gheorgheni (cu reședința în târgușorul omonim ung. *Gyergyó Szent Miklós*) cu căi de acces rudimentare prezentau interes mai ales militar-strategic prin aceea că drumul spre trecătoarea Bicazului, poate cel mai important drum de tranzit din Carpații Răsăriteni sub aspect comercial, le traversa, ele fiind așezate în imediata lui proximitate. De aceea atitudinea lor în ciuda acestor vicisitudini este de admirat.

Preponderența și numerozitatea românilor în aceste așezări montane este dată de recensă-

mântul din 1850, cel mai apropiat în timp de revoluție care ne oferă cu privire la trei din aceste așezări, următoarea imagine demografică¹⁴ (vezi Tabelul 1).

Cunoaștem din *"Datele istorice"* - datorate unuia din înaintașii Teslovenilor¹⁵ starea de spirit și animația care a cuprins pe românii din această zonă dosită înspre care fierberea revoluționară din primăvara anului 1848 a ajuns poate mai târziu¹⁵. Dar după cele petrecute cu românii în încinsa vară ce a urmat primelor două adunări de la 30 aprilie, respectiv 15 mai, rezultă că și trimișii lor au luat parte la cea de a treia adunare de la Blaj din 16-28 septembrie. Aici cu siguranță cei care vor fi fost prezenți vor fi văzuți pe români înarmați, deși sumar dar *"exercitându-se"* cu lăncile și furcoalele transformate în arme de apărare, sau, pe Avram Iancu sosind din munti însoțit de o gardă înarmată și vor fi făcut legătura cu preparativele autorităților scăunale de ridicare și în satele lor a furcilor impuse de legea statarială decretată în grabă în multe comitate încă din primăvară. *"Românii acelor comunități zic, jură așa de bărbăți <în> cât văzând că prin uniunea maghiară <unirea Transilvaniei cu Ungaria> se amenința confesiunea pământească, dulcea limbă străbunească și credința marcată prin jurământul către legiuitul domn, se opuseră cu toată energia munteană la toate încercările acelei propagande kossuthiane"*. Memorialistul arăta în continuare cum au refuzat *"acea lege nelegiuită de recutare dată de ministeriul unguresc pentru Tara ungurească"* și extinsă și în Transilvania, fără a fi fost sancționată - de monarh - (aici socoteau ei că intervenea neconstituționalitatea legii, motiv pentru care au refuzat a i se supune). Trebuie să se fi manifestat neîndoicnic și opoziția față de recrutări, ca peste tot în zonele românești din Transilvania, de vreme ce Teslovan scrie în memoriile sale că: *"... acei români arătară chiar și cu brațe armate, când cere trebuința cum trebuie să-și apere omul sfânta și dreapta cauză"*. Referindu-se de asemenea la cei de pe aici zice mai departe că *"... ei urmează exemplul fraților lor țărani (<sic! adică a celor din țară, respectiv din comitate>) și mai mult a muntenilor apuseni <a moților> fiindcă cele ce se petreceau prin alte părți și lor li se aduceau, chiar dacă mai târziu (cum arătam) oricum, la cunoștință"*. Că vor fi încercat chiar să se organizeze, desigur în scop de apărare, ne-o spune memorialistul deslușit *"Muntenii noștri nu jură ei cei din urma, ei, barbați și junii, tineri și bătrâni și chiar și muieri prinsău arme, lănci, seceri, coase, etc. și cu puținele*

puști vânătoarești <...> constituindu-se într-un corp de gardă națională își aleseră cen<turioni> și subcenturioni, de<curioni> și subdecurioni, depuseră jurământul după cel de la Blaj din 3/15 mai <18>48 începuseră a se deprinde în arme cu tot deadinsul și așa ședeau escubii și vigili, <sic> <observatori înaintați - speculatores> pe unde cerea trebuință". Rezultă din cele de mai sus o temeinică informare și acomodare a românilor de pe aici la cerințele exprimate la cea de a III-a adunare de la Blaj din septembrie 1848 și adaptarea lor la condițiile specifice din munti. Preparative de acest gen trebuie să fi avut loc fiindcă *"... însuflară un astfel de respect secuilor încât aceștia și de începură a căuta <a le observa pregătirile> ... nu avură totuși curaj a-i ataca numaidecât pe acea mână de români - cum făcură în mii de locuri și <ci> cenură pe cale parlamentară <prin trimisi> subjugarea <opăcirea, pacificarea> acelor români"*. Rezultă că au venit la ei în mai multe rânduri *"preoți româneși oficianți împărătești (funcționari) și neguțători armeni, trimisi spre a-i domoli și a-i capta la revoluția ungurească"*. Documentul din care am reținut toate cele de mai sus redă în continuare situația jalnică a parohiilor românești din scaunul Giurgeului păstorite de un protopop greco-catolic renegat, persoană contestată cu vehemență în mai multe rânduri de către preoții subalterni în memoriile întocmite și înaintate împotriva lui. Trimișilor de acest gen cei din munti le răspundeau deși franc, oricum cu moderatie dar trimiși ca aceștia erau întotdeauna refuzați. Nu înțelegeau să se îndepărteze de programul național românesc votat la Blaj la 3/15 mai, întărit de adunarea din septembrie.

În aceeași vreme de început de toamnă a anului 1848 în care pe aici se petreceau aceste evenimente, la Comanda Militară austriacă din Sibiu avea loc o schimbare fundamentală de atitudine față de români, nu independent desigur de la hotărârile celei de a treia lor adunare de la Blaj, despre care autoritățile fuseseră desigur informate.

Astfel prin *Proclamația* sa din 9 octombrie 1848, generalul Puchner îi asigura pe români că li se va recunoaște egala îndreptățire cu celelalte națiuni transilvănene - de altfel cea mai importantă și de durată, încă de pe vremea lui Inochentie Micu, revendicare deplin justificată a lor de asemenea și celelalte revendicări subsecvente acesteia. După numai o săptămână generalul Piersman - în numele lui Puchner - ,

alt subterfugiu tipic austriac, recunoștea *Comitetul român de pacificare*, recunoaștere intervenită abia după adunarea secuilor de la Lutița. *Comitetul* ordonă și ridicarea la luptă a românilor, constituirea și înarmarea formațiunilor lor și interzicerea activității oricărui alt fel de gărzi naționale ungurești - instrumentul atât de nefast pentru români - al Guvernului din Cluj și a nobilimii proprietare ungurești. O altă proclamație - de data aceasta către toți locuitorii Transilvaniei - a *Comitetului român de pacifi-cațiune* chema pe unguri și secui la sentimente umanitare, fiindcă "...De mai mulți secolii locuim în pace împreună cu voi <...> împreunarea aceasta nouă până acum puțin folos ne aduse. Cu toate acestea, noi, trecutul nu voim a-l trage la socoteală <...> <a-l lua în considerare>. Dacă trebuie să intrăm în război unul contra celuilalt să crutăm cel puțin sentimentele proprii omenesci. Să crutăm numele nostru cel bun <ceea ce e bun la fiecare>. Să facem posibilă, prin umanitate legarea păcii. Să evităm pustiirile cele de prisos că, doar fiecare din noi vrea să locuiască și în viitor țara aceasta. Si e bine să prefacem în pustietate locuințele noastre?". Recunoaștem în ea, desi le poartă semnăturile, stilul și concepția lui Al. Papiu Ilarian și Simion Bărnuțiu - principalii autori și a celorlalți membri ai *Comitetului*, Bălășescu, Cipariu, Micaș și Bran¹⁶.

Pentru plasticitatea și profundul ei de spirit conciliant și umanitar acest document - am putea spune - programatic, de atitudine, a fost publicat și răspândit atât în epocă dar și ulterior în principalele lucrări de referință.

Această proclamație este cu atât mai valoroasă cu cât ea a fost urmată, la numai o zi de cea din 21 octombrie adresată românilor. Valorile morale și materiale ce trebuiau respectate de români în demersurile lor devansează cu peste un secol drepturile omului și ale cetățeanului reactualizate în zilele noastre, anume asigurarea persoanei și a averii și protecția prizonierului și a călătorilor.

Explicitarea lor o fac apoi la puțin timp, unele îndrumări mai de amănunt, trimise de *Comitet* lui Constantin Romanu (4 XII 1848) care au atras atenția și mai nou istoriografiei. Potrivit acestora, el trebuia să fie cu priveghere neadormită "și să iei măsuri strașnice de a nu se mai face cele mai mici jafuri și prădăciuni, căci acestea nu folosesc nimănui ci, numai strică și pătează caracterul național" <românesc, compl. I.R.>. Conchidem din context că unele jafuri și prădări de conace nobiliare vor fi avut anterior

loc, de vreme ce aceste întâmplări au ajuns la cunostința *Comitetului*.

Istoricul Mircea Păcurariu, în sus citata lucrare mai recentă închinată contribuției bisericilor românești la revoluția de la 1848-1849, arată marea deosebire conceptuală dintre documentele *Comitetului românesc de pacifi-cație* și cele emise de partea opusă de Vaj Miklos îndeosebi, comisarul împuternicit al Guvernului pestan. în Transilvania din 22 octombrie, deci din acele zile de război a proclamațiilor prin care "acesta chema la arme pe unguri și pe secui promițându-le că pământul pe care-l vor lua de la români le va fi dat lor". În același sens converge și propunerea, interpretabilă azi drept incitare la epurare etnică, de a fi spânzurați o mie de cărturari români pentru ca românii să fie astfel lipsiți de conducători precum nici declarația lui Kossuth Lajos în dietă, din ziua de 10 octombrie, că ungurii "vor măcelări cumplit pe români" nu poate fi interpretată decât ca incitare la epurare etnică. Un asemenea război al declarațiilor n-a putut rămâne fără efecte palpabile în sânul trupelor din ambele tabere, ceea ce a exacerbât neîndoielnic măsurile represive a unuia împotriva celuilalt. Și evident nu atât între taberele beligerante, cât mai ales în sânul populației pașnice găsită prin satele, mai ales românești, prin care au trecut trupele. Numai așa se poate explica numărul mare de sate românești incendiate și cifra excesiv de mare a victimelor omenesci încă până azi insuficient și doar parțial evidențiată din lipsa arhivelor căzute și ele pradă "tăciunărilor" (incendierilor). Din acei ani putem numai intui că exemplare disperate din pastorală episcopului Ioan Lemenyi din Blaj emisă în acele zile vor fi ajuns și în parohiile românești din depresiunea Bicazului, ceea ce n-a putut decât să cauzeze confuzie printre preoți, cum s-a și întâmplat. Fiindcă pastorală aceasta, spre deosebire de cea a episcopului ortodox Andrei Șaguna, îi dezarma moral pe românii uniți îndemnându-i să dea ascultare autorităților locale peste tot, chiar și în zone curat românești, încadrate exclusiv cu funcționari unguri sau secui atașați trup și suflet războiului de eliberare de sub austrieci, pornit - paradoxal - prin Transilvania după adunarea de la Lutița (16-17 octombrie 1848).

În satul Valea Jidanului (azi înglobat Bicazului Ardelean) existând ca punct de frontieră stâlpul cu pajura imperială, însemnul uzual statal al zonei de graniță, și cerându-li-se să-l

doboare (cum s-a întâmplat la Sumuleu-Ciuc și la Târgu Mures) au răspuns că *"dânșii nici au pus acea pajură dar nici nu vor suferi a se lua de acolo"*.

Văzând însă autoritățile că acești români *"pe zi ce trece sunt tot mai rezolui <holărâți> <...> necum să cuteze a-i ataca <...> cuprinși de frică <sic> că vor fi atacați de români, începură a tăia silvele <pădurile> spre a închide toate strămtorile și căile ..."* <de acces spre ei>. Au pus apoi străji și patrulând toată noaptea fiindcă se temeau că încetând faza tratativelor pașnice următorul pas era *"să decidă numai sabia"*. Situația aceasta încordată și greu de suportat pentru ambele părți *"... ținu din septembrie 1848 până în martie 1849"*. Memoria-listul arată însă existența mai multor încercări de a *"înunpe în satele lor <dar> fură însă de aceștia reîmpinși <respinși>"*.

La începutul primăverii, la 3 martie 1849, *"adunându-se peste 5.000 partea cea mai mare grăniceri secuii din Trei Scaune, Ciuc și Giurgeu, ceilalți armeni lăieți și țigani, împărțiți în 6 despărțăminte <coloane> încercară a înunpe <pătrunde> pe 6 locuri deodată în acele comunități române de către seară"*. Primii care au încercat au atacat venind pe Valea Jidanului fură respinși de români, pierzând mai mulți morți dintre care pe doi îi abandonară pe restul îi luară cu ei. Tactica atacului de noapte și ridicarea de pe câmpul de bătaie a pierderilor, uzuală la popoarele nomade în situații incerte, nu permițea adversarului evaluarea pagubelor și lăsa de înțeles repetarea incursiunii. *"Noaptea <ce urmă> fiind și un viscol de munte înfiorător secuii mai încercară <un atac> pe Valea Surducului dar și aici fură bătuți și se reîntoarseră lăsând 6 morți"*.

A doua zi, în 4 martie atacul secuilor s-a desfășurat acum din mai multe părți^{III}. Memorialul continuă apoi cu aceea că *"la comanda unui conducător al lor <secui> împușcară (probabil nu în luptă ci ca execuție de represie) pe eroicii în credință frați Tudor și Dumitru Țepes care refuzară a jura credință partidei kosshutiene după ce pe alți câțiva ce-i arestară și <dintre care> prin minune scăpaseră 3 inși - pe ceilalți îi împușcară împreună cu susnumitul preot, la Vârful Surducului"*^{IV}.

Paguba făcută de această incursiune secu-iască satelor din apropierea Biczului Ardelean socotită *"grosso modo"* - *"cum s-ar zice numai din secure toporește, suie <la> peste 50.000 florinți de arginți"*.

În spre seara zilei de 4 martie, trupa aceasta

începu *"a se căra către secuime"* urmărită, ce e drept, de localnici în speranța recuperării bunurilor și animalelor jefuite dar *"durere însă, că dând noaptea și apărându-se rebelii în păduri, nici de una fură fortunati"* <norocos>. Pierderile materiale cauzate de această invazie, asemănătoare cu cele de la Reghin, Iernut, Blaj s.a. din toamnă și iarnă, fură deosebit de mari încât când satele își făcură bilantul, socotiră că o repetare a atacului le-ar fi fatală.

Tot despre evenimentele de la poala muntelui de aici, un document privind unitatea revoluției românești de la 1848-1849 semnalat nouă cu bunăvoință încă din 1978^V, apoi publicat într-o prestigioasă lucrare un deceniu mai târziu¹⁵, dovedește atenta și asidua observare, prin mijloacele vremii, a evenimentelor din Transilvania și vine să confirme în bună parte *"Datele istorice"* datorate lui Teslovan, validându-le. Avem nu numai dovada introspecției faptelor de dincolo de granița cu Transilvania inițiată de autoritățile moldovene ci și, prin comparație cu cele realmente petrecute acolo, gradul de siguranță și amănunțimea informațiilor.

Avem în față *Raportul Privighetonului Ocului Muntelui*, un fel de observator militar instituit în Tinutul Neamț (unitate teritorial-administrativă contemporană evenimentelor), un funcționar civil sau militar, însărcinat cu obținerea de informații *"de mică frontieră"* din zona limitrofă graniței, despre starea de spirit și eventualele mișcări sau concentrări de trupe din zonă. Cum putem vedea, în cazul de față autoritatea emitentă a actului utilizat aici vădește competență și profesionalism.

Semnatarul raportului, un oarecare ban Stan D., își înștiințează superiorii *"pentru <despre> neliniștile iscate acum de curând <...> între români și unguri"*. Actul este datat la 28 octombrie 1848 la două săptămâni numai după vestita Adunare a Națiunii Secuiești din 16 - 18 octombrie 1848 de la Lutîța și anterior incendierii Reghinului, cu bătăliile de la Brețcu (Breaza) și Voivodeni, culminând cu retragerea lui Urban și a trupelor române de lăncieri spre Bucovina.

În continuare, raportorul își înștiințează superiorii *"... că în partea Transilvaniei înăuntrul și pe la satele megieșite cu granița urmează neliniști din pricina că Ungaria sileste pe români a le <sic> <a i> da ajutor de osteni în neîmpăcarea <conflictul> ce o au cu sârbii, la care împrejurare românii, mai ales <ai> satelor de pe granița din partea Transilvaniei, numite Valea Jidanului, Biczul Unguresc și Fundul Ivănușului și altele s-*

ar împotrivi a da asemenea ajutor Ungariei”^{VI}.

Cum arătam la început, *Memorialul românilor din Scaunul Giurgeu* (Gheorgheni) din 1861 împotriva restaurării abuzive a Scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin. În sensul reprezentării în organele administrative prin aleșii lor veridici, face câteva referiri și la evenimente din timpul revoluției de la 1848 - 1849 în conexiune cu activitatea incompatibilă cu calitatea de protopop greco-catolic și aceea de român chiar al lui Boer Aron.

Memorialul, conservat în arhiva fostului protopopiat greco-catolic din Gheorgheni, a fost prezentat de noi într-un studiu din 1980 - 81¹⁶ și publicat integral în 1994 de către Liviu Boar.

Boer Aron, originar de loc din Dumbrăveni, urmează ca protopop unit al Gheorgheniului din 1843 după decesul merituosului antecesor Mihail Vijoli. Noul protopop nu s-a putut ridica însă, sub nici un aspect, la nivelul înaintasului său. Nu, pentru că măcinat de ambiții mai degrabă ariviste, se va lăsa antrenat în politica ungurească amăgitoare la început dar atât de glisantă a vremii și, urmărindu-și rotunjirea averilor lumeste, materiale, va accepta ofertele factorilor politici în struna cărora va cânta aproape trei decenii ademenindu-și și enoriașii a se face și ei părtași ai acelorasi tendințe.

Așa l-au găsit evenimentele atât de promițătoare la început, ale revoluției din 1848-1849, în slujba cărora s-a pus, dar nu în scopul conservării și a emancipării națiunii române conștințită de repetatele adunări din aprilie, mai și septembrie 1848 de la Blaj, ci, în cea diametral opusă, urmărind programul revoluției ungurești, la înlăptuirea căruia puteau conta mult cei 11.000 de români păstoriti de el pe care a încercat cu tot dinadinsul să-i inducă spre năzuințe străine lor. Activitatea lui vădind această tendință rezultă atât din *Memorialul* din 1861 cât și din cel datorat lui Teslovan. Această opoziție accentuată, de durată și zgomoasă, conturată împotriva protopopului Boer Aron, promovată de preotimea subalternă victimizată pentru o cauză străină națiunii ei, a intrat în conștiința epocii marcată de personalitatea-i nefastă și cuprinsă ca atare și în *Șematismul jubiliar al Arhidiecezei Metropolitane greco-catolice române* de la 1900¹⁷.

În *Memorialul* din 1861, datorită atitudinii avute de Boer Aron cu ocazia reconstituirii scaunului Ciuc, Giurgeu, Casin din acel an, poziția potrivnică interesului celor 11.000 de români greco-catolici din protopopiatul său i-au fost

arătate și “meritele” anterioare, mai grave pentru ei, în timpul revoluției din 1848 - 1849.

Aflându-se în pragul deznaționalizării, corupt și sedus de cercurile pe care le frecventa și interesat nu numai de crearea unei imagini favorabile, alta decât cea reală, Boer Aron se disociază încă din timpul revoluției de neamul originar, vădind năzuințe de emancipare în rândul burgheziei națiunii ungurești din Transilvania. În acest scop abandonează lupta națională a clerului și a enoriașilor săi, care militau pentru accederea ca egali întru totul în drepturi cu națiunile recunoscute constituțional, cum pretindeau imperativele momentului. Dar nu numai că s-a disociat de românii aflați în diaspora secuimii, unde de mai multă vreme aceștia au devenit minoritari, constituind printre ei un factor dizolvant, s-a transformat într-un fervent propagandist al programului elitist, kossuthist, al Ungariei Mari, realizat în principal și prin lupta dusă cu cerbie pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria.

Asupra acestor aspecte dizolvante, de dispersie, cu scop vădit demobilizator a tendințelor românești greu de unit într-un singur șuvoi cum s-a încercat în 1848, s-au ridicat cum mai arătam, semnatarii *Memorialului* din 1861. “*Durere însă, durere! că sus atinșii tari în credință și ceilalți români cât și cei mai mulți preoți ai lor din ținutul și <din> junul Giurgeului în loc de a-și afla un așa mângâietor în preoții lor de aici - protopopul românesc ce înainte <încă> de <1848> se opinea a da la tipar o liturghie ungurească pentru preoții românești, ei și aflare la <în> dânsul un dușman vechi, care, de când veni aici începuse a intriga pe sinceri credincioși cu preoții lor; pe preoții lor confrățiți cu caritate creștină îi dușmăniră, îi învrăjbiră între sine ca să-i poată mai bine trage și tunde, tulburară ca să poată mai bine pescui*”. În continuare, Teslovan arată că susnumitul protopop provocând zăbanie între preoți și chiar între credincioși storcea de la ei “*dieci <zeci> de florini*”, iar emiterea actelor ce se introduseră ca fiind necesare la cununii și pentru altele “*îi aduceau dumnealui un venit bunice!*”. Teslovan, memorialistul evenimentelor din 1848-1849, asupra biografiei căruia, deocamdată în lipsa datelor necesare nu stăruim aici, continuă apoi scriind: “*Ținsăturile și mâncăturile dânsului cășună de <încât> mai mulți români din scaunul Ciucului, încă înainte de <1848> trecură la papistasism; În <1848> dară, nici însuși Kossuth nu era propagandist mai fanatic și un inamic mai încarnat a <le> românilor decât dâ-*

sul. Prin adunări, biserici, case, uliti și oriunde i se da ocaziune a tine, în favoarea partidei kosuthiene vorbirile cele mai infocate, într-atâta inflamând pe împărat, pe credincioșii lui și în specie <special> pe natiunea română și religia ei, încât și preoții unguri papistași, ce nu erau mai puțin kosutheniti, încă se speriaseră de dânsul și-l admon<u>”. Teslován arată, ceea ce fusese mai grav în atitudinea și în acțiunea lui Boer, că acesta încercase a produce o bresă, desigur cu grave urmări în subreda de până atunci, prin aceste părți, coeziune românească, fragmentând-o prin mijloace și practici de el știute. Fiindcă, referindu-se tot la anii 1848-1849, ni se arată că “prin stăruința dânsului, la adunarea secuilor din Ditrău fură de față <împreună> cu dânsul mai mulți preoți și români <enoriași> din tot tinutul Giurgeului și din protopopiatul dânsului. Unde apoi făcură <Boer> de batjocură și rusine pe preoții românești <provocând?> scandal public <în față> papistașilor <chiar și> a religiei române <fiindcă> celebrară în viu feră în loc de apă, sfințirea apei cu acel vin sfințind apoi o buie <butoi> plină de vin. Se veseliră apoi d<umnea> lui ca cu frații cu cei de alt neam”. Apoi “Datele istorice” continuă: “... tot acolo smulse dânsul (respectiv Boer Aron) barba unui preot bătrân de 60 de ani - rusine și batjocură publică!”.

Cele două surse prezentate sumar mai sus, cum ușor se poate constata, se completează reciproc ca date și oferă posibilitatea conturării fenomenului istoric descris, între coordonate plauzibile.

Astfel, informațiile despre preotul ucis pentru că încercase să-i devieze de la programul național românesc, converg într-un tot cu adevărul enunțat anterior. Referindu-se la protopopul Boer, “Datele istorice” arată că “După ce în <18>49 își făcu dânsul <protopopul adică> pe acel preot poșta sumușitoare <asmutindu-l adică> între românii susnumitelor comunități și între secui, de care și fură arestat bietul! dară scăpând după ce iarăși <il> alergară să sperie de nou pe acei români, zicând că vin secuii cu atâtea zeci și sute de mii <de osteni> și ce le-or face! în fine, după ce pentru toate acestea îl luară de aproape românii pe acel preot a-l întreba zicând că dacă e preot românesc pentru ce nu tine cu credincioșii săi și cu împăratul? Pentru ce se făcu poșta trădătoare la inamic? La care raspunzând ca mai de multe ori cu vorbă infamatoare și expresiuni batjocoritoare <...> de mâna junosului popor și sfâșiata <sic> <il sfâr-

șiară> în mai multe părți...”

Și în acest caz, memorialistul Teslován, autorul “Datelor istorice”, socotea că “... vina însă cea neiertată este tot excesul atinsului intrigant încarnat care în 1849 legară sabia și așa predicară acelor români maghiarismul. <Iară> pe la Paști dădu un cerculariu în care ordona preoților românești să țină sărbătoarea Paștilor <deodată> cu ungurii”, porunceă necanonică și abuzivă. Apoi continuă, arătându-i caracterul avar, că “... chiar și după satornirea ordinii legale <postrevoluționare> a stoarce de la preotul Mihai Teslován 100 de duodeceri¹¹ pentru că acesta cutează fără stirea dânsului a-si scăpa viața în Moldova de furia rebelilor și <neavând a-i plăti> până i-o plăti îl suspendară de la funcțiile preoțești”.

Aici se încheie referirile la rolul nefast jucat în timpul revoluției de protopopul Boer Aron printre românii, și așa destul de năpăstuiți, din Scaunul filial al Giurgeului. Atitudinea lui ca factor dizolvant al unității lor morale, românești, a fost neîndoiește una din cauzele nu numai a nereușitei acțiunii lor, ci, mai ales a multelor nenorociri care s-au abătut, timp îndelungat, peste ei. Și tocmai de aceea ele n-au putut rămâne necuprinse în Șematismul jubiliar din 1900 din care am reținut timpul îndelungat în care a funcționat (1843 - 1871) ca protopop unit al Giurgeului, pe atunci spațiu strategic românesc, în care și-a pus amprenta nefastă asupra vieții bisericești și așa precară în zonă. Se arată acolo că “Protopopul acesta <care> fu răpit de valurile furioase ale revoluției din 1848-1849, luă parte activă ca orator al secuilor. Românilor (?), dară mai cu seamă preoților români, nu le-a convenit această purtare a protopopului, au venit în conflict cu el din care cauză fură persecuțări din partea secuilor. Teodor Precup, preotul din Telec și Teodor Dumbravă, preotul din Bicăz fură omorâți. Tot în anii 1848-1849 fură expuse jafului parohiile din Vârșiz (Subcetate), Toplița, Sârmas, Bilbor și Bicăz”.

În amonte de Reghin, satele sunt așezate pe ambele terase relativ înalte ale Muresului, râu care are pe aici un debit rapid, dar volum mult mai scăzut. Culoarul pe care și poartă apele aici este mult restrâns motiv pentru care cele mai multe dintre sate defrisând pădurea și-au făurit vatra de locuire pe dealurile din ambele părți ale râului.

Pe Valea Muresului, ecoul evenimentelor, începând de la primele adunări de la Blaj, ne este cunoscut atât din rapoartele oficiale pas-

trate în arhive cât și în bună parte din memoriile contemporane datorate preotului neunit din Măierău (azi Alunis) Branea Stefan devenit, datorită pregătirii și a implicării lui în revoluție - un adevărat tribun și un fel de "totum factum" al românilor de prin aceste părți. Cercetătorul mai aprofundat al evenimentelor din satele de pe aici mai are de asemenea pentru unele din ele la dispoziție un fel de "pro memoria" tragic prin întregul lui conținut despre "isprăvile" calicibile de către oricine ca expediții de epurare etnică efectuate de voluntarii trimisi în zonă, evident, toemai cu acest scop.

Din aceste însemnări și din memoriile preotului Stefan Branea, se poate reconstitui în bună măsură, - până la descoperirea altor surse - activitatea revoluționară și contrarevoluționară, dintre Reghin și în zona amonte de Târlita, cu toate atrocitățile suferite de locuitorii predominant români de pe aici¹⁸.

Zona aceasta aparținea teritorial, cum însuși prefectul Constantin Romanu preciza, prefecturii Câmpiei Transilvaniei de aceea "... când au retras <s-a retras> Urban, dânsul <Constantin Romanu> încă au pornit după dânsul, ei, i-au închis unghiul drumul și așa, au și căutat a se întoarce <...> pe la Budac (dist. Bistriței), pe acolo la Sebes, la Râpa de Sus, de acolo la noi <Alunis iar> de aici cu vre-o 17 tribuni s-au tras la Gudea (azi Stănceni). Acolo în 8 zile a lui ianuarie 1849 s-au slobozit vre-o 60 de secui călăreți, i-au înconjurat casa și din casa deregătorului Kontal Zaharie l-au prins împreună cu fostul protopop Ștefan Moldovan, cu doi tribuni Maier <sau Maior> Ioan din Huduc <azi Maioresi> și Nasta din Băita, amândoi feciori de popă. I-au prins zic, pe patru inși și i-au dus legați la Ditrău cu mare durere, iar ceilalți tribuni <fără a fi opus nici-o rezistență - adăugăm noi, I.R.> s-au împrăștiat tot în toate părțile ca apostolii lui Iisus când l-au prins pe discipul lor iudeu".

Accestea sunt până azi, în putine cuvinte faptele petrecute în privința românilor din aval de Târlita aparținând teritorial de comitatul Turda.

Deși structură teritorială componentă a Scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin, scaunul filial Giurgeu, ocupând depresiunea intramontană omonimă, era atunci mai bine populat cu o relativ numeroasă populație românească fie cu câteva sate curat sau aproape curat românești, fie având câte 5-30 de familii în mai multe

asezări. Clima aceasta cu ierni predominant reci, lungi și geroase cu primăveri și toamne ploioase și veri temperate și scurte a călăt în timp o tărănime harnică și ingenioasă, atribute compensatorii a condițiilor precare din zonă.

Despre evenimentele revoluționare din 1848-1849 de pe aici, sursele românești, desi repetate, sunt lacunare, iar cele ungurești de asemenea consemnând fiecare în maniera sa, mai ales victoriile reputate. De aceea recompunerea evenimentelor petrecute în zonă este dificilă.

Două surse mai importante, una mai apropiată în timp de eveniment, datorată lui Orbán Balázs și alta ulterioară, ne oferă câteva indicii, care, coroborate cu sursele românești, ne oferă o posibilă imagine din acele timpuri.

Astfel din *Székegyföld leirása*, opera de căpătâi a lui Orbán Balázs, se cunoaște că un rol important în organizarea revoluționară a secuilor din Ciuc l-a jucat Gál Sándor, care în demersul său strategic, cunoscător al realităților de pe aici, a avut în vedere și o posibilă atitudine de rezistență a românilor numărând 11.000-12.000 de suflete din întreg scaunul filial Gheorgheni.

Atitudinea aceasta a românilor din satele de pe granița cu Moldova din Dămuc, Valea Jidului, Teleac, Bicazu Ardelean nu era izolată și spontană. Fiindcă, din unele surse, rezultă că la cea de a treia adunare din 15-26 septembrie de la Blaj, cum am mai arătat, cu toată depărtarea mare de aproape 200 km, au avut delegați trimisi care, la întoarcere, au adus mesajul necesității înarmării satelor și a organizării lor cu scop de apărare. Că în posesia unor atare informații, pentru neutralizarea sau temperarea unor posibile acțiuni ale acestora, din prevedere, le-au fost trimisi emisari (vidi supra) care să-i monitorizeze. Unul dintre acestia, caz cunoscut și lui Orbán Balázs, în persoana preotului greco-catolic Precup "de sentimente maghiare" au "fost lapidat de locuitorii satelor pe care dorea să le capteze pentru revoluția ungurească". Aceeași sursă relatează și alte încercări cu același scop, între care cea a fostului jude suprem substituit al scaunului, Puskás Ferencz, trimis să dezarmeze pe români asupra cărora au căzut pe neașteptate dar fără a putea realiza nimic din scopul propus, și "cunoscând soarta preotului Precup s-au îndepărtat". Prezentarea lapidară a expediției maschează de fapt eșecul acțiunii lui Puscas și a gărzii care, neîndoindu-se, îl însoțea. Abia în conditu cu totul deosebite o altă încercare inițiată de doi secui mai curajoși nenominalizați deocamdată, ulterior întreprin-

să a reusit de data aceasta fără vărsare de sânge să strângă armele de la românii de sub munte. Faptul a fost posibil în intervalul de după adunarea de la Lutita (15 octombrie 1848) și ca urmare a victoriei relativ ușor obținute de la Voievodeni-Breaza și după ce vestea incendiului Reghinului s-a răspândit peste tot.

Cealaltă sursă, datorată lui Endes Miklos, se referă la activitatea secuilor din aval de Gheorgheni, din zona de contact cu satele românești din jurul Topliței.

Am arătat că la Gudea-Meșterhaza (azi Stânceni), în casele mai spațioase ale dregătorului Kontai și-a așezat Constantin Romanu "stabul" - comandamentul deci al legiunii sale înapoiate dinspre Bistrița, unde îl urmăse pe Urban după insuccesul de la Voievodeni-Breaza.

Aici, însoțit de mai mulți tribuni, a încercat o regrupare a legiunii, spre a putea stăvilii o posibilă și de fapt iminentă coborâre pe valea Mureșului a gărzilor secuiești din Ciuc spre Reghin - Târgu Mureș sau Bistrița.

Prezența trupei lui Constantin Romanu la Gudea-Meșterhaza, cu câțiva kilometri în aval de Toplița, n-a putut rămâne neobservată de conducerea gărzilor secuiești din zona Ditrău - Remetea. Aceștia, prevăzători fiind, fură înștiințați de locuitorii secuilor și unguri din acele așezări montane care etnic erau mixte.

Spre nordul scaunului filial Giurgeu, corespunzând satelor din aval de reședința acestuia, actualul municipiu Gheorgheni, informația aceasta ajunge cu obișnuitele exagerări conștiente spre a pune populația pe picior de luptă. Aici se știa că "... o ceată constituită din mai multe sute de români înarmați se apropie dinspre comitatul Turda împotriva celor din Ciuc" (Subl. ns. - I.R.). Se mai știa că acestei mulțimi i s-au alăturat pe drum locuitorii satelor românești și săsești și care, pe neașteptate, crescând la câteva mii, sunt gata să-i atace pe secuile. Știrea s-a răspândit cu iuteală prin satele Giurgeului, care, în grabă, s-au pregătit să-i întâmpine. Apoi consfătuindu-se între ei au căzut de acord să nu aștepte spre a fi atacați acasă, ci, luptătorii din sate să se adune spre a coborî pe Mureș, atacându-i ei pe presupușii invadatori.

Locul "izbirii" a fost stabilit în hotarul comitatului Turda cu cel al Giurgeului. Oastea secuiască era constituită din locuitorii de prin satele scaunului, dar mai numeroși au fost cei din Ditrău și Remetea, în fruntea cărora a fost pus "renumitul vânător de urși", proprietarul local din Remetea Bernad Imre. La afluirea vestii că românii se apropie dinspre Toplița,

Sărmas și Subcetate, oastea secuiască adunată între Ditrău și Remetea spre a-i înspăimânta pe români, adoptă tactica de a se înșira pe terasele de pe ambele maluri ale Mureșului și în îngustele lunci ale văii și în noaptea premergătoare luptei au aprins sute de focuri de tabără mișcându-se mereu în jurul acestora - spre a da impresia că toată secuimea s-ar fi urnit pe râu în jos. Ca urmare a acestei stratageme, dimineata, un cercetas avansat al taberei secuiești, Balázs János din Remetea, trimis înspre așa-zisa sau mai bine zis imaginara tabără românească a constatat realitatea, respectiv inexistența ei. Fiindcă nici aceea nu e posibil, ca nici una din oricât de lapidarele surse românești să nu facă despre acest demers militar nici cea mai vagă mențiune. Românii din satele acelea nu erau la prima represiune de acest fel. Memoria colectivă va fi coaaltă spre Toplița și în aval de ea, care s-a soldat cu un final neașteptat, și anume capturarea prefectului Constantin Romanu, a viceprefectului său Ștefan Moldovan și a doi tribuni (supra).

Noutatea redată de Orbán Balázs este că pornind din Toplița Româdemobiliza prin înspăimântare, ei, au găsit străvechea soluție românească extremă, aceea a refugiului în munți, singura salvatoare și acum. Așa încât acel trimis al secuilor "*care în mod voluntar*" a coborât pe Mureș în jos fără nici o opreliște până la Varviz (azi Subcetate) unde nu numai că n-a întâmpinat rezistență dar <...> "*și localnicii de aici au părăsit satul, acesta fiind găsit gol*". Numai cu greu a putut găsi în sat câțiva bătrâni, de la care a putut "*știri*" că românii apti de a purta arme au coborât spre Toplița iar populația s-a retras în păduri.

În același sens, dar mult mai sumar, este redată incursiunea secuiască de contraatac spre Toplița și în aval de ea, care s-a soldat cu un final neașteptat, și anume capturarea prefectului Constantin Romanu, a viceprefectului său Ștefan Moldovan și a doi tribuni (supra).

Noutatea redată de Orbán Balázs este că pornind din Toplița Română "... *Puskás Antal, plutonier din trupele de călăreți ai lui Kossuth, împreună cu câțiva husari au atacat Meșterhaza și acolo aflând într-o consfătuire pe tribunii români și pe renumitul Constantin Roman <prefectul lor> i-au arestat ducându-i la Toplița iar tabăra românească rămasă fără conducători s-a împrăștiat*".

Verificarea finală, întodeauna binevenită a surselor principale a lucrării, în cazul de față în

fondul personal Elic Câmpeanu, ne-a facilitat puțin anterior predării manuscrisului la tipar, utilizarea datelor dintr-o scrisoare semioficială a preotului Cotta Solomon din Dămucul Biczului, azi Dămuc, expediată probabil printr-un enorias de încredere din locul de bejenie din Muntele Lăpușului (ung. *Lapos Havasa*) adresată protopopului tractului Giurgeului, Boer Aron din 7 martie 1849. Ea confirmă și detaliază în bună măsură știrile din sursele consultate aici. Iar pentru tragismul situației în care se găsea emitentul și parohienii lui și *eo ipso*, alte sate din zonă, nu putem însă trece peste unele fapte sau întâmplări, care, comentate în corelație cu alte știri, îi sporesc valoarea documentară și pe cea sentimentală.

Încă din partea introductivă rezultă că din dispoziția (probabil) a protopopului său cu care corespundează, a fost nevoit a rămâne în sat, cu puținii enoriași ce nu și părăsiseră gospodăriile spre a se refugia în munti din fața primejdiei repetate a invaziilor secuiești. Că a fost nevoit să-și sfătuiască credincioșii să se supună Ministerului unguresc probabil recunoscându-l și arborând steagul uniunii, roșu alb verde, motiv pentru care fiind socotit ca trădător de consătenii rămași fideli celor hotărâte de adunările românești de la Blaj, aceștia "*au venit noaptea și ușile mi le-au bătut*" ceea ce rezultă și din afirmația cu sens reproșiv că pentru atitudinea sa conciliantă cu revoluția ungară "*ba mai tare m-am temut de români decât de unguri că m-or prăpădi*". Continuă apoi, arătând că secuii adoptând această atitudine bipolară, n-au satisfăcut așteptările comandanților comandourilor secuiești venite în sat. Fiindcă, scria el mai departe, că "... totuși secuii la casa mea au năvălit strigând: Unde este tâlharul cel tânăr <?> și neaflându-mă au prins pe p<ărinte>le Dumbravă și legat toată ziua l-au purtat ca rob până l-au omorât". Continuă apoi: "<Iar> cu aceia neîndestulându-se mi-au ars și casele toate, cu sură, grajd, cotețe, bucate, toate <și> numai cu sufletul am scăpat pre munți ca ursii. Poporul s-a risipit în toate părțile, unii mai sunt pe acasă, alții prin Moldova pe munți, ce să fac".

Acceasi teamă de represalii care se repetă în misiva sa îl îndeamnă să ceară părerea arhidiaconului său dacă se se întoarce în satul unde și păstora enoriașii sau să rămână în bejenia din munți. "*Eu mă tem că mă vor omorî. Nu cutez a merge de pe munți în sat. Preotul Teslovan s-au băgat <și el>*" - adăugăm noi, în Moldova. Motiv din care prin împrejurimi sunt numai "*Oamenii morți neprohodii pe toate dealurile. Ce*

să mă fac acum <?> Si pruncii, nebotezati mor; oh amar nouă <...>" <fiindcă> "*ungurii nu să mai cumă (retrag) din sate, și noi ne temem a ne slobozi în sat de ei, că mă vor omorî minueni cât m-or vedea mai ales pe mine ca preot având pizmă asupra mea, nu știu pricină din ce ar avea*". Invocă apoi pe superiorul său "*prea Onorat Domnia Ia de cumva vei socoti că nu mă vor pierde scrie-mi. duhovnicia ta să mă slobod în sat - și de cumva și cujetu <sic - cujetul> unguilor; rău, asupra mea și m-or omorî de mă voi slobozi în sat, din porunca Domniei Tale sufletul Domniei Tale să dea seama înaintea lui XC (Iisus Cristos) ...*". Preotul din Dămucul Biczului nu pare a fi, din cele scrise superiorului său, un prelat oarecare. El fusese adus aici spre a sluji ca preot auxiliar celui titular, probabil mai vârstnic, cum se obișnuia, suprimat în aceleasi împrejurări tulburi cu puțin timp anterior. Trebuie să fi fost absolvent al noilor cursuri preoțești, mult mai perfecționate ca cele anterioare, urmate pe lângă mănăstiri, fiindcă întreaga misivă ni-l redă un bun mânuitor al condeiului cu gânduri clare, formulate și asezate ordonat pe mult răbdătoare hârtie.

În întregimea ei, misiva nou venitului în sat preot, cum însusi se prezintă - este nu numai bine și logic tâcluită, ci și cursiv și chiar poetic compusă în grafia latină încă prea puțin generalizată într-o vreme a dominației alfabetelor de tranziție atât de greoaie.

Dacă ar fi să judecăm numai o singură frază din finalul atât de bine informat al scrisorii lui și ne va uimi măiestrită lui până și la propriu și la figurat. "*Că eu, - scrie el protopopului Aron Boer din Gheorgheni - de mi-i scrie să vin în sat m-oi pogoși cu vesele picioare să le arăți <scrisoarea>*" (cui? - conducătorilor comandourilor secuiești trimise spre munți, sau, în caz de pierzanie, poate enoriașilor săi? Nu putem ști).

Scrisoarea are două post scriptum-uri consistente. În primul cere povată cum să facă "... de acum ca viața să o scutesc de primejdiile acest<a> încruntate...". În cel de al doilea completează scrisoarea cu date omise anterior, dar deosebit de importante chiar și pentru istoria noastră bisericească și *eo ipso*, națională. "*Biserica cei <sic> veche au jefuit-o, toate icoanele, toate crucile <și> sfeșnicele i le-au stricat, toghma <sic> ca un grajd de boi au lăsat-o. Acolo - scrie el mai departe - n-oi sluji până n-oi sfinți-o <sic> de nou. Menul <mirul ?> l-au ars, pricestania <sic> toate cărțile bisericești, toate le știe și le vede <și-i> va răsplăti <Dumnezeu> fiște căruia*".

Nu știm dacă cele de mai sus pot suscita comentarii, care iesind din pana oricărei somități a genului să poată spune mai mult decât pana preotului Cotta Simion, aflat într-un moment de supremă înznădejde în conjunctura tragică în care adusesse *“revoluția”* la începutul lui martie 1849 pe românii din Transilvania.

De aceea, epuizând în linii generale noile informații însumate în studiul nostru, sperăm să adăugăm ceva, istoriei revoluției românești din estul montan al Transilvaniei, care, cum arătam la început, cu tot tragicismul lui, a scăpat până acum atenției istoriografiei noastre

Dr. Ioan Ranca

Anexă

1849 martie 7 Din Muntele Lăpus

Scrisoarea preotului Cotta Solomon din Dămucul Biczului, refugiat în Muntele Lăpus (Lăpyos havasába) de teama represiei seculare după Adunarea lor națională de la Lutita, adresată protopopului districtului Giurgeu (Gheorgheni) prin care-i comunică împrejurările și motivele abandonării parohiei și a credincioșilor și a pagubelor suferite de aceștia și de parohie cerându-i înviuțirea și sfatul înapoierii în sat

Original, L. rom. În Fondul *Protopopului Efte Campean*, Arh. Nat. Mureș Inv. nr. 68/49 orig.

PREA ONORATE DOMNULE PROTOPOAPE

Navăbind asupra noastră oastele ungurești cu putere înarmată silit am fost și eu a da dosu ca viața să o apăr, batăr că n-am fost vinovat precum înaintea onorat Domnii Tale se allă cunoscute, când în luna lui October în 18 zile sluga o am trimis-o la D<omnia>Ta spre a asterne stânte împrejur toate că în câte rânduri am vrut a fugi, că bine prevedem ce are să ne impresoare și nu m<i>-au îngăduit ca poporul să l las pustii. Oamenii nu m-au ținut în samă, ba eură<nd> au venit noaptea și asile mi le-au bătut, <iar> eu ca străin nemernic, ce să fac - au în puterea mea au fost ca eu silă să-i aduc sub porunca Ministeriumului, dacă n-au vrut ei, ba mai tare m-am temut de români decât de unguri că m-or prăpădi. Au n-au fost destulă pildă moartea D<om>nului Precep Gabor<?> Si totuși secuii la casa mea au năvălit strigă<nd> unde este tâlharu cel tânăr ? - și neallându-mă, au prins pe P<ărinte>-le Dumbravă și legat, toată ziua l-au purtat ca rob până când l-au omorât <Iar> eu aceea neindestulându-se m-au ars și casele toate, cu sură, grajd, cotete, bucate, toate, <și> numai eu sufletul am scăpat pre munti ca ursii. Poporul s-au risipit în toate părțile, unii mai sunt <pe> acasă, alții prin Moldova, pe munti, ce să faci, ca tarăși să-i adunăm. Eu mă tem că m-or omori. Nu citez a merge de pe munti în sat. P<reotul> Teslovan s-au bîgat în Moldova. Oameni morți neprohoditi <sunt> pe toate dealurile. Ce să fac acum<?> Si prunci nebotezati mor, oh amai nouă. Oare trimiteți preoti acolo, <să-i> prohodească spre a-i îngropa> ori să-i mă<nă<n>ce liarele și păsările. <...> unguri nu să mai curmă din sate. Noi ne temem a ne slobozi în sat, de ei, că mă vor omori minteni cât m-or vedea, mai ales pe mine ca preot avînd pizmă asupra mea, nu știu pizma din ce ar avea.

Pentru acestea, rog pre Onorat Domnia Ta de cunva vei socoti că nu m-or pierde serie-mi duhovnicia ta ca să mă slobod în sat - si de cunva ști cugetul) unguirilor rai asupra mea si m-or omori de m-oi slobozi în sat din porunca prea Onorat Domnii Tale, sufletul Domnii Tale să deie sama înaintea lui XC (Iisus Cristos) și înaintea judecării lui D<umne>zeu. Că eu, de mi-i serie să viu în sat m-oi pogori cu vesele picioare și să le arăți scrisoarea mea din 18 October a anului trecut 1848.

Că postu<nd> acesta să nu fie post păgănese nouă creștinilor, ci mîngăiere sufletelor și trupurilor celor scărbiti, Domnul ne-au scărbit, Domnul ne va și <im>bucura domnu <sic> au dat, eu a Domnului poruncă s-au luat, fie numele Domnului binecuvăntat.

Prin acestea rămăi al D<omnii>? obidată slugă Prea Onorat Domnii Tale

Cotta Solomon

Preotul Bicas Dămucului

Sig<natum> Lăpyos havasába (Muntii Lăpusului)

1849 - 7 ma Martii

<PS1> Si mă rog învăț-mă ce să mai fac de-acum ca viața să o scutesc de primejdii aceste înaruntate ca Tatăl cereșe să apere și prunci Domnii Tale de toate relele împreună cu prea Onorat Domnia Ta

Ramăi nt supra

<PS92> Biserica eei <sic> vechi au jefuit-o. Toate icoanele, toate crucele, stesmecele le-au puseat le-au tăiat, ferestrele <i> le-au stricat, togmă <sic> ca un grajd de boi au lăsat o. Usa au tăiat-o. Acolo n-oi slujii până n-oi sfinti-o de <sic> din> nou. Meru <mirul>? l-au ars, piceslama <sic> toate cărțile bisericesti, toate le stie si le vede, va răsplăti fieste cărtina.

<Verso p. 4> Reverendissimo Domino D<om>nno Aaron Bojer Archidiacono Csik Gyergyocensi et Kasonensi patrono Colendissimo

Gyergyó Sz<en>t Miklos.

Explicație arhaisme

Întrarmată = înarmată.

a da dosu = a se retrage sau a se refugia

bucur = măcar că.

starele împrejur = situația.

previđen = varianta moldovenească a prevedea.

ce are să ne impresoare = ce are să ni se întâmple.

sub porunca Ministeraulu = ordinul Guvernului din

Pesta: dispoziția de a aduce sub ascultarea acestuia naționalitățile din Transilvania după unirea Transilvaniei cu Ungaria, ne-recunoscută de români, după primele două date mai ales după adunarea a III-a de la Blaj din 15 - 26 septembrie 1848.

pîzma = invidia.

<a se> pogori cu vesele picioare = a se coborî bucurînd.

Însemnări

I. Valea Jidanului amintită mai sus fusese la recensământul din 1850 înglobată deja în Biczul Ardelean.

II. Forma aceasta utilizată în alfabetul de tranziție provine din toponimul Tazlău și nu de la apelativul țeslă. În documentele ulterioare se revine la forma Tăslăuanu. Noi vom menține însă forma redată de documentele de epocă.

III. Aici manuscrisului îi lipsește o filă, tocmai unde (probabil) se făcea descrierea bătăliei.

IV. Probabil Preocup Teodor al cărui nume a fost omis. Numele acestuia l-am aflat în Sematismul jubiliar pe 1900.

V. De către regretatul și eminentul istoric-arhivist, fostul director al Arhivelor Naționale din Iași de *pia memoria* Gheorghe Ungureanu

VI. Am dat citatul întreg pentru plasticitatea formulării și a exactității redării situației constatate informativ și pentru a ilustra *"in vitro"* interesul Moldovei față de situația românilor din imperiu.

VII. Monedă divizionară de 20 de crăitani, a 5-a parte dintr-un forint.

Note

1. CORIDIAN SUCHI, *Dicționarul Istoric al localităților din Transilvania în continuare D.I.I.T.*, vol. I, Ed. Academiei RSR, 1966, p. 192, arată că așezarea a aparținut până la 1925 de Biczul Ardelean, fiind atestată ca Dănuș în 1734.

2. Așezarea aceasta una dintre putinele care și-au păstrat forma ungurească *Telek*, neadaptată specificului lb. române. *Teleak*, ung. *Zsidantelek* este atestată documentar în 1835 ca *Bekás Zsadani* sat contopit cu Biczul Ardelean, până la 1925 a aparținut jud. Ciuc. *D.I.I.T.*, II, p. 186.

3. Așezarea cu nume ungurese de *Gyergyószedenypatak* fiind cîntin al satului Biczul Ardelean, este atestată documentar abia în 1850. *D.I.I.T.*, II, p. 228.

4. Fără date de identificare în *D.I.I.T.*

5. u. *Gyergyóhéka* înainte de 1925 aparținea jud. Ciuc. Primele atestări documentare sunt din anii 1808 și 1839. *D.I.I.T.*, I.

6. Prin anii 1974-1986, autorul acestei lucrări a efectuat cercetări prin satele depresiunii Gurgeului pentru culegerea de date necesare unor studii ce s-au materializat în volumele: *Românii din scunele secuiești în atropomnele din conscripții*, *Scuna Ciuc, Gurgeu, Casin 1567-1850*, vol. II, Editura Pax Historica, Târgu Mures, 1997, p. XXVIII, XXXIII-XXXIV, XLI-XLII și același *Românii din secune și Răscoala lui Horea*, Editura Pax Historica, Târgu Mures, 2000, cap. IV - VI.

7. BACILĂ I.C., *Hotarul de apus al Moldovei*, în *Bul. Geogr.* XLI - 1922 (1923)

8. CORNELIA BODEA, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 1002-1004. Documentul ne-a fost semnalat de regretatul crudit Gheorghe Ungureanu, directorul Arhivelor Naționale din Iași, cu prilejul Sesiunii Științifice organizată de DGAS - București din 1978, închinată Revoluției din 1848-1849.

9. *Memorialistica Revoluției de la 1848 în Transilvania*, Studiu introductiv, editie, note și glosar de Nicolae Boșan și Valeriu Leu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 167 - 173.

10. Ioan RĂSCA, *Date noi privind lupta pentru egal*

îndreptărire a națiunii și a limbii române în comitatele Alba de Jos, Dăbăca, Târnava, Turda și în scaunele Mureș și Ciuc, Gurgeu și Casin, în Marisia. Studii și materiale. Arheologie Istorie, Funografie, Editată de Muzeul județean Mureș, XI-XII (1981-1982), p. 65-195, iar mai nou LIVIU BOAR, *Date referitoare la români din scaunele secuiești - Ciuc, Gurgeu și Casin în secolul al XIX-lea, în Marisia*, XXIII - XXIV (1994) Târgu Mures, p. 397 - 404.

11. ORBAN BALÁZS, *Székelýföld leírása. Történelemi, regeszt, leírásokról és népismeret szempontból* (Descrierea pământului secuiesc din punct de vedere istoric, arheologic și etnografic).

12. ENDRE MIKLOS, Dr., *Csik-Gyergyó-Kárasz székek (Csik megye) földjeinek és népének története 1918-ig* (Istoria scunelor Ciuc, Gurgeu și Casin, județul Ciuc, până la 1918) Kiadgya az Akademiái Kiadó (Budapest). Reprint Kiadás az első kiadás (1938) alapján Készült.

13. PĂCURARIU MIRCEA pr. Prof. Dr., *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția hisericii*, Sibiu, 1995, p. 104-105.

14. *Studia Censuaria Transilvanica - Recensământul din 1850. Transilvania*, Coordonator Traian Rotariu, Maria Semenciu, Elemér Mezci - informatician, Universitatea "Babes - Bolyai", Cluj-Napoca, Catedra și laboratorul de sociologie, Editura Staff, 1996, p. 320.

15. CORNELIA BODEA, *op.cit.*

16. Supra nota 10.

17. *Sematismul veneratului cler al Arhidiecesei metropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Blaj, Tip. Seminarului Arhidieceșan, p. 333 sq.

18. Ioan Maier <corect Maiores> este fiul preotului unit Eliscu Maior din Huduc, azi Maiorești, dintr-o harnică spitală preotească cu același nume de sorginte română, nume care s-a putut menține nealterat în zonă, ca și multe alte antropomne de aceeași origine română (Sem. jub. 1900, p. 492)

Tabelul 1*Situația demografică a unor sate de munte de pe granița cu Moldova*

Nr. Crt	Așezarea	Nr. case	Pop. de drept	Pop. de fapt	Total bărbați	Incorporabili	Rom.	Mag./Sec.	Greco-catol	Alte religii
1.	Dămuc	221	1136	1093	593	84	1107	1	1129	7
2.	Bicazul Ardelean(1)	199	1024	1029	507	48	1101	-	1017	2
3.	Telec	261	1344	1341	678	73	1286	7	1327	17